

teveel last te krijgen met de *Kapo's* (voor een deel Duitsers, voor een deel Polen), de dag zo goed mogelijk doorkwam.

Voor werk werd spoedig gezorgd. Er verschenen in de Heinkel-hal ambtenaren van de *Arbeitseinsatz* en bedrijfsleiders. Zij vroegen om geschoolde arbeiders. Slechts weinigen meldden zich. Daarop werd de gevangenen eenvoudig aangezegd, naar welk *Aussenkommando* zij zouden worden overgebracht. Wie dan de Heinkel-hal verliet, verloor al zijn bezittingen en kreeg in ruil slechts de gestreepte concentratiekampkleding. Zo werden omstreeks vierhonderd (volgens sommigen: tweehonderd) mannen uit Vught samen met ongeveer tweehonderd andere gevangenen van diverse nationaliteit naar Rathenow-Heidefeld gestuurd, ca. 70 km ten westen van Berlijn, waar zij tewerk werden gesteld in de Arado-vliegtuigfabriek.¹ Andere mannelijke gevangenen uit Vught werden naar de *Klinker-Werke* van Sachsenhausen gedirigeerd, ca. vijfhonderd verdwenen midden oktober naar Neuengamme, nog anderen werden doorgestuurd naar Buchenwald en naar de mannen-afdeling van Ravensbrück, ook bleven er Nederlanders in de Heinkel-hal achter als leden van het *Kommando* dat werd ingezet om in de chaos die door het Geallieerde bombardement was ontstaan, weer enige orde te scheppen, later ook elders in het fabriekscomplex toen daar weer kon worden gewerkt.

Het schijnt dat er eind oktober van de ca. tweeduizendvijfhonderd Nederlandse mannen die zich begin september in de Heinkel-hal hadden bevonden, nog ongeveer driehonderd over waren voor wie men nog geen bestemming had gevonden – de meesten van die driehonderd werden in het hoofdkamp Sachsenhausen opgenomen; daarheen waren uit de Heinkel-hal ook al anderen overgebracht.

★

Hoeveel Nederlanders zaten er in dat hoofdkamp?

Eind augustus '44, naar het schijnt, ca. driehonderdvijftig. Daarbij kwamen dus, formeel, de uit Vught geëvacueerde mannen en de uit Rijssel en uit het Rijnland overgebrachte Nederlandse gevangenen, bij

¹ Uit Rathenow-Heidefeld zijn de zieken steeds naar Sachsenhausen getransporteerd – één schatting houdt in dat tweehonderd gevangenen van dit *Aussenkommando* zijn overleden. De anderen werden eind april door het Rode Leger in Rathenow-Heidefeld bevrijd.